

Observații privind folosirea unor formule de adresare în textele din epoca fanariotă

Alina-Georgiana Focșineanu*

Keywords: *address system; Oriental influence; Romanian language*

Așa cum am arătat într-un articol mai vechi (Focșineanu 2016: 125–131), în epoca fanariotă predomină *politețea de gradul I* care, ca tip *comportamental intenționat* (Culpeper 2011: 21), codează anumite comportamente ale indivizilor și reflexul lingvistic al acestora. În opinia lui Gino Eelen, politețea de gradul I poate fi de trei tipuri: *tipul expresiv* (politețea este redată în planul expresiei lingvistice prin termeni și formule de adresare sau de salut etc.), *tipul clasificatoriu* (calificativ, n.n.) (evaluarea comportamentului de către participanți prin politicos vs. nepolitic) și *tipul metapragmatic* (accepțiile protagoniștilor situației de comunicare privitoare la politețe) (Eelen 2001: 35). Dintre acestea, tipul expresiv este cel mai frecvent folosit în textele epocii fanariote.

Ținând cont de *teoria politeții lingvistice*, formulată de Penelope Brown și Stephen C. Levinson în anii '80 în lucrarea *Politeness: Some Universals in Language Usage* (1987), ne propunem să prezentăm unele rezultate parțiale ale cercetării doctorale și să facem unele observații referitoare la structura unor formule de adresare din epoca fanariotă din perspectiva *pragmaticii istorice* (Butts 1993; Jucker 1995; Jucker, Taatvisainen 2010; Culperer, Kàdàr 2010), în contextul contactelor româno-orientale. Pentru aceasta, luăm în discuție unele formule de adresare de tip *elkâb* („formulă de adresare către destinatar mai mult sau mai puțin lungă”) (Guboglu 1958: 61), care includ rangurile, titlurile și originea interlocutorului.

Mehmed al II-lea către marele muftiu:

Cel mai înțelept dintre învățații 'ulema, cel mai virtuos, izvor al virtuții și al conștiinței exacte a profetului și a solilor cerești, interpret al dogmelor religioase, lămuritor al unicelor adaosuri posibile, tălmăcitor al întrebărilor specifice subtile, cel ce rezolvă greutățile științelor speculative, șeich al islamului și al credincioșilor, muftiu al popoarelor cu credințe drepte, cel ce este deasupra laudelor și criticilor mele, mevlana al nostru (Guboglu 1958: 61).

* Universitatea din București, România.

Mehmed al II-lea către defterdarul de Buda:

Pildă a stăpânitorului norocului, excelență a posesorilor de demnități, strângător de felurite comori, harnic conducător al vistieriei, dăruitule prin abundența harului rege creator, defterdar de Buda, diviziune a sublimei mele comori (Guboglu 1958: 62).

În spațiul lingvistic oriental-islamic, folosirea unor astfel de formule este o consecință a preocupării constante de a nu amenința în niciun fel fața interlocutorului. În acest sens, capitolul *Despre cum scrii formulele introductive în scrisoare* (AM: 306) din tratatul islamic al bunelor maniere, *Al-'adab al-mufrad*, recomandă folosirea formulelor de adresare de dimensiuni considerabile care includ rangurile, titlurile și originea interlocutorului. În felul acesta expeditorul recunoaște pe deplin alteritatea destinatarului, comportament verbal care scoate în evidență respectarea *maximei abilității de a spune lucrurile în așa fel încât să nu se aducă atingere feței Celuilalt* (engl. *tact maxim*) (Al-Khatib 2012: 503).

În textele studiate (CM2, DIC, DR 1821.1, DR 1821.2, DR 1821.3, Ghibănescu 1933, SD 7, SD 10, SD 11, SD 12, SD 16, SD17, SD 21, Urechia 1889) în timpul stagiului doctoral, pentru a reconstitui influența orientală asupra sistemului de adresare al limbii române, am identificat un număr considerabil de *elkâb-uri* care pot fi descrise prin semele **+identitate religioasă/** și **+imaginea destinatarului/**.

Unele formule din prima categorie au ca formant structura *neamul Mesiei*, calchiată după tc. *millet Mesiha*, lit. „neamul/ poporul Mesiei”, adesea folosită în epocă în referirea la domnia Țărilor Române (Guboglu 1958: 63):

(1) *După 7 august 1821; Mehmet pașa Silistra către aga de la București; text în limba română:*

Și tu întâiule al neamului Mesii, halea caimacamule al Țării Românești, Constandine Negre, crească-ți cinstea și bun numele tău! (DR 1821.2: 286).

(2) *29.1.1822; Ștefanache Vogoride este întărit în funcția de caimacam al Moldovei; text publicat în copie românească contemporană:*

Alesule între cei întâi a neamului Mesiei, halé caimacam al țării Moldavveii, Ștefanache Vogoride (DR 1821.3: 45).

Cât privește formulele din a doua categorie, emitentul nu se mai concentrează asupra identității religioase a destinatarului, ci asupra imaginii acestuia prin enumerarea calităților, epitetelor și funcțiilor sociale/politice pe care le deține:

(3) *7.9.1821, Hatihumaiun către comandantii trupelor turcești din Moldova să împiedice abuzurile făcute de ostași; publicat în traducere românească contemporană:*

Cinstiți epitropi ai țarei, înțelepți judecători ai poporului! Voi, cei ce vă îngrijiți despre cele de nevoie, de apărare și de nenorocirea popoarelor și înzestrați de creator cu deosebite prerogative, voi ali-muhafizii de Ibraila, tu vizire, Izu pașa, muhafid de Varna, generali ai armatilor noastre în Moldavia, tu, vizire Salih

pașa, tu, prea credincios între toți ai împărăției mele și axanicotate, prea zelosule salahoru, căruia ți-am poroncit să înceteze turburările în Moldavia (DR 1821.2: 310).

- (4) 5.10.1821, *Firmanul sultanului către comandantii turci din Moldova; poruncă, text publicat în copie românească contemporană:*

Slăviților împuterniciților sfetnici și buni ocârmuitori ai lumii și săvârșitori ai pricinilor norodului cu iscusință dă minte și înzăstrați cu feliori de bunătați de către împăratul ceresc, heliveni a răsăritului, muhafs și nazîru Ibrailei, Becher-bașa și cercaziu al Moldaviei vezirul mieu Halil-pașa (DR 1821.2: 364).

- (5) *Nedatată, între 1726–1731, Mihai Vodă Racoviță către Ioan Grigore Ghica Voievod; text în limba română; informare, rugăminte:*

Prea-luminate, înnălțate și de Dumnăzău credinciosu Doamne și oblăduitoriu a toată Moldova, chirie, chirie Ioan Grigorie Ghica Voevoda, al nostru pre-iubite frate și pre-îndrăgit cuscre, pre Pre-Luminarea Ta frățește sărutându-te, cu amăruntul te bine vestim. Domnul Dumnezău să te păzască întru întregă sănătate și întru neîncetată și adease bună norocire cu lungă viață (SD 11: 82).

La fel ca în elķāb-urile din documentele otomane, și cele din limba română cuprind informații referitoare la statutul social al destinatarilor și sunt constituite dintr-o formulă de adresare complexă, alcătuită cel mai adesea din modificatori non-restrictivi, (adjective calificative sau clasificatoare), care desemnau calitățile și însușirile și receptorului, alături de enumerarea unor epitețe ale acestuia, ceea ce conferă **+intimitate/** sau **+apropiere/** relațiilor dintre interlocutori.

Corpus

- AM = Muḥammad Ibn Ismā'īl Al-Buḥārī, *Al-'adab al-mufrad*, Al-Ġubayl, Dar Aṣ-Ṣādyq, 1982.
- CM2 = Mihail Gregorian, *Cronicari munteni*, vol. 2, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- DIC = Dum. Z. Furnică (ed.) – *Din istoria comerțului la români, mai ales băcânia. Publicațiune de documente inedite (1593–1855)*, București, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1908.
- DR 1821.1 = Andrei Oțetea (red.), *Răscoala din 1821*, vol. I, *Documente interne*, București, Editura Academiei, 1959.
- DR 1821.2 = Andrei Oțetea (red.), *Răscoala din 1821*, vol. II, *Documente interne*, București, Editura Academiei, 1959.
- DR 1821.3 = Andrei Oțetea (red.), *Răscoala din 1821*, vol. III, *Documente interne*, București, Editura Academiei, 1959.
- Ghibănescu 1933: Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoare (documente kogălnicenești între 1528–1878)*, vol. 25, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”.
- SD 7 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea III, București, Editura Ministerului de Instrucțiune, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, 1904.

- SD 10 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. X, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec, 1905.
- SD 11 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, Editura Ministerului de Interne, Atelierele Grafice Socec, 1906.
- SD 12 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XII, *Scrisori din archiva Grecilor Sibiului, din archiva Protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri*, București, Socec, 1906.
- SD 16 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, *Documente și regeste din colecții de familie*, București, Atelierele Grafice Socec, 1909.
- SD 17 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVII, *Constatare istorice cu privire la viața agrară a românilor. Documente felurite. Câteva inscripții și însemnări de biserici. Condiția de menzili a lui Scarlat-Vodă Callimachi*, București, Atelierele Grafice Socec, 1908–1910.
- SD 21 = Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXI, *Documente interne: miscellanea*, București, Editura Ministerului de Instrucție Publică, 1911–1913.
- Urechia 1889: V.A. Urechia, *Documente dintre 1769–1800: comunicări*, București, Tipografia Academiei Române.

Bibliografie

- Al-Khatib 2012: Mahmoud A. Al-Khatib, *Politeness in the Holy Quran: A Sociolinguistic and Pragmatic Perspective*, in Istvan Kecskes (ed.), "Intercultural Pragmatics", Berlin, Mouton de Gruyter, 9(4), p. 479–509.
- Brown, Levinson 1987: Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Butts 1993: Robert E. Butts, *Historical Pragmatics*, Springer, Amsterdam.
- Culpeper 2011: Jonathan Culpeper, *Impoliteness. Using language to cause offence*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Culpeper, Kádár 2010: Jonathan Culpeper, Dániel Z. Kádár (eds.), *Historical (Im)politeness*, Berlin, Peter Lang.
- Eelen 2001: Gino Eelen, *A Critique of Politeness Theories*, Manchester, St Jerome Publishing.
- Focșineanu 2016: Alina-Georgiana Focșineanu, *Dimensiunea expresivă a politeții în Istoria otomanicească a lui Ianache Văcărescu*, în Mihaela Viorica Constantinescu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Gabriela Stoica, Rodica Zafiu (eds.), *Perspective comparative și diacronice asupra limbii române. Actele celui de-al 15-lea Colocviu al Departamentului de Lingvistică*, București, Editura Universității din București, p. 125–131.
- Guboglu 1958: Mihael Guboglu, *Paleografie și diplomatică turco-osmană. Studiu și album*, București, Editura Academiei.
- Jucker 1995: Andreas H. Jucker, *Historical Pragmatics. Pragmatics Developments in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Jucker, Taatvitsainen 2010: Andreas H. Jucker, Irma Taatvitsainen (eds.), *Historical Pragmatics*, Berlin, De Gruyter.

Considerations on the Use of Some Address Formulas in the Texts Written in the Phanariot Era

Our paper aims at researching some address formulas identified in Romanian texts written in the 18th and 19th century, taking into consideration the politeness theory, in the larger context of the Romanian-Oriental contacts.

Our study focuses on some Romanian address formulas similar to those used in the Ottoman texts, which are called *elkâb* and include the ranks, titles and the origin of the interlocutor. In the Oriental-Islamic linguistic space the use of such formulas reflects the *tact maxim* (Al-Khatib 2012: 503).

In order to obtain a relevant analysis, we collected a corpus consisting of various texts written in the 19th century (CM2, DIC, DR 1821. 1, DR 1821.2, DR 1821.3, Ghibănescu 1933, SD 7, SD 10, SD 11, SD 12, SD 16, SD17, SD 21, Urechia 1889), and we tried to reconstruct the Romanian address system of the Phanariot Era.

The Romanian *elkâbs* could be described by +/-religious identity/ and +/-the image of the recipient/. Some formulas in the first category contain the formula *neamul Mesiei* lit. “Messiah’s lineage”, which is calked after tc. *millet Mesiha*, lit. “the people/ people of the Messiah”, often used in the Phanariot Epoch in reference to the lords of Moldavia or Wallachia (Guboglu 1958: 63).

As for the formulas of the second category, the writer no longer focuses only on the religious identity of his recipient but on his image by enumerating his qualities, epithets and social or political positions.